

Příběh jednoho Němce

Na jaře roku 1930 se stal kancléřem Brüning a poprvé, pokud nám paměť sahala, mělo Německo přísného vládce. Ano, Stresemann vládl šikovně a radikálně, ale tak nenápadně, že to nikoho nebolelo. Brüningovo vládnutí bolelo někoho neustále, byl to jeho styl a on byl na svou „nepopulárnost“ svým způsobem hrdý. Jakákoliv zdvořilost a nekonfliktnost byla jeho povaze cizí. Aby reparační platby dovedl ad absurdum, připustil téměř úplný kolaps německého hospodářství, banky zavíraly, počet nezaměstnaných stoupl na šest milionů. Aby přitom udržel vyrovnaný rozpočet, nemilosrdně předepsal krutý recept: „Utáhnout opasky!“ V pravidelných intervalech, zhruba každého půl roku, vycházelo „nouzové nařízení“, kterým se vždy snížily mzdy, penze, sociální výdaje, v závěru dokonce i platy v soukromém sektoru a úroky.

Neměl žádné opravdové stoupence. Byl „tolerován“. Měl krytá záda, protože se zdálo, že je jedinou hrází proti Hitlerovi. Protože to přirozeně věděl, nemohl Hitlera v žádném případě zničit. Musel proti němu bojovat, ale zároveň ho potřeboval. Hitler se nikdy neměl dostat k moci, musel ale zůstat stálou hrozbou. Obtížné udržování rovnováhy! Brüning ji dva roky s pokerovou tváří a se zaťatými zuby udržel, a už to byl velký výkon.

Brüning nenabídl zemi nic kromě chudoby, stísněnosti, omezení svobod a ujištění, že nic lepšího není možné. Nanejvýš ještě výzvu ke stoickému postoji. Zatím se hlučně soustřeďovaly síly, které tak dlouho ležely ladem.

14.září 1930 se konaly volby do Říšského sněmu, v nichž nacisti rázem povýšili ze směšné, nepatrné straničky na druhou nejsilnější politickou stranu: místo původních 12 mandátů jich nyní měli 107. Od toho dne už ústřední postavou Brüningovy éry nebyl Brüning, nýbrž Hitler. Otázka už nezněla, zda zůstane Brüning, ale kdy nastoupí Hitler.

Přitom sám Hitler sám, jeho minulost, vzhled i projevy byly pro hnutí, které se kolem něj formovalo, zpočátku spíše přítěží. Na normální Němce působil téměř odpudivě: účes pasáka, laciná elegance, vídeňský předměstský dialekt, časté a dlouhé proslovy, navíc chování epileptika, divoká gestikulace, slintání, pohled střídavě plamenný a vyjevený. A potom obsah jeho řeči: potěšení z výhrůžek, radost z hrůz, krvelačné vražedné fantazie. Většina lidí, kteří ho v roce 1930 ve Sportovním paláci uvítali jásotem, by si od něho pravděpodobně nedala na ulici ani připálit. Ale tady se už právě projevila podivná fascinace odporným, kalným, řinoucím se hnusem – dohnaná ke krajnosti. Nikdo by se nepodivil, kdyby tuhle figurku při prvním projevu popadl četník za límec a odvedl. Protože se tak nestalo a protože tenhle člověk byl naopak stále agresivnější, šílenější a obludnější, a přitom stále proslavenější a nepřehlédnutelnější, účinek byl opačný – začala působit fascinace monstrem.

Když byl Hitler předvolán jako svědek k nejvyššímu německému soudu, hulákal v soudní síni, že se jednoho dne dostane zcela legálně k moci a že potom budou padat hlavy. Nic se nestalo. Bělovlasého předsedu senátu nenapadlo dát svědka vyvést.

Když Hitler kandidoval na prezidenta proti Hindenburgovi, prohlásil v předvolební kampani, že boj už beztak vyhrál – jeho protivníkovi je pětadesát, jemu třiačtyřicet let, může počkat. Nic se nestalo. Když to řekl na příštím shromáždění podruhé, přítomní už se smáli jako pominutí.

Bylo zvláštní pozorovat, jak se všechno na obou stranách stupňuje: bezuzdná drzost, s níž nepřijemný prťavý apoštol štváčů pozvolna vyrůstal v démona, i nechápavost jeho krotitelů, jimž vždy příliš pozdě došlo, co právě vlastně řekl nebo udělal – totiž ve chvíli, kdy svá předchozí slova nebo gesta zastínil ještě šílenějším výrokem nebo ještě zrudnějším činem; a jeho zhypnotizované publikum podléhalo kouzlu hnusu a omámení zlem stále snáz a se slabším odporem.

Hitler sliboval v podstatě všechno všem a to mu pochopitelně získalo velké množství přívrženců a voličů, z řad lidí neschopných úsudku, zklamanych a zchudlých. To však nebylo rozhodující. Ponecháme-li stranou pustou demagogii, sliboval Hitler jasně a zjevně upřímně dvě věci: obnovení velké válečné hry z let 1914-1918 a opakování velkého kořistnického tažení z roku 1923 – jinými slovy svou pozdější zahraniční i hospodářskou politiku. A to mu vyneslo skutečné učedníky, jádro nacistické strany. Apeloval na oba velké zážitky, které mladší generaci formovaly. Přeskakovalo to jako elektrická jiskra na všechny, kteří ve skrytu duše nemohli na tyto velké zážitky zapomenout.

Hra se houževnatě a truchlivě vlekla, postrádala vrcholné okamžiky, dramatické zápletky, viditelná rozhodnutí. Atmosféra v Německu v mnohém připomínala atmosféru v dnešní Evropě: Strnule se čeká na nevyhnutelné vyústění, přičemž všichni do posledního okamžiku doufají, že mu uniknou. To, co dnes pro Evropu znamená blížící se válka, znamenalo tehdy v Německu blížící se uchopení moci a „noc dlouhých nožů“, již nacisté prorokovali. Podobné jsou si dokonce i jednotlivosti: pomalu se blížící hrozba, roztržitost obranných sil a beznadějně dodržování pravidel hry, která nepřítel dennodenně porušuje. Dokonce už tehdy existovalo myšlenkové schéma appeasementu: mocné skupiny chtěly „zneškodnit“ Hitlera tím, že ho nechají „spolurozhodovat“.

Počet nacistů neustále rostl. A mizela radost ze života, laskavost, nevinnost, dobrota, porozumění, ochota, velkorysost, humor. Dobré knihy už skoro neexistovaly a určitě už neexistovali lidé, kteří by se o ně zajímali. Vzduch v Německu rapidně houstl.

Houstl až do léta 1932. Pak padl Brüning, bez důvodu a přes noc... Tehdy byla republika zlikvidována, ústava přestala platit, říšský sněm byl rozpuštěn, znovuzvolen, zase rozpuštěn a zase zvolen, noviny byly zakázány, pruská vláda rozpuštěna, celá vyšší správa vyměněna – a to vše se odehrávalo v takřka rozjařené atmosféře krajního hazardu. Rok 1939 má v celé Evropě pachutí velice podobnou té z léta 1932 v Německu: tenkrát nás opravdu dělil od propasti jen vlasek, to, čeho jsme se děsili, mohlo přijít každým dnem. Nacisty v konečně povolených uniformách bylo vidět všude na ulicích, už házeli bomby, sepisovali seznamy proskribovaných. A už se vyjednávalo s Hitlerem, v srpnu se ho zeptali, zda se nechce stát vícekancléřem, a v listopadu mu nabídli dokonce funkci kancléře. Hitlera už nedělilo od moci téměř nic, neexistovala ústava, právní záruky, republika, nic. A přesto se tenkrát – stejně jako dnes – v posledním, nejnebezpečnějším, nejztracenějším okamžiku šířil jakýsi chorý a blažený optimismus, hráčský optimismus, rozjařená důvěra, že nakonec všechno, byť o vlasek dobře dopadne. Tehdy jako dnes si lidé začali pohrávat smyšlenkou, že to nejhorší mají za sebou.

30. ledna 1933 se Hitler stal říšským kancléřem. Ten den proběhl bez vnějších známek revolučního kvasu. Pro mě a mnohé se události tohoto dne odehrávaly jen na stránkách novin.

Ještě celý únor se veškeré dění omezovalo na zprávy v novinách, to znamená, že se vše odehrávalo ve sféře, která by pro devadesát devět procent lidí přestala existovat ve chvíli, kdy

by nevycházely noviny. Ovšem v této sféře se toho dělo dost: Říšský sněm byl rozpuštěn, pak prezident Hindenburg flagrantně porušil ústavu a rozpustil i Pruský sněm. Ve vyšší státní správě nastal divoký přesun a ve volebním boji divoký teror. Nacisti se už neostýchali: jejich úderné skupiny teď pravidelně rozbíjely volební shromáždění jiných politických stran, skoro každý den zabili jednoho až dva politické protivníky, na předměstí Berlína jednoho dne vypálili od sklepa až po půdu dům sociálnědemokratické rodiny. Nový pruský ministr vnitra (nacista, jistý kapitán Göring) vydal šílený výnos, v němž policii přikázal, aby při srážkách nezjišťovala viníka a postavila se na stranu nacistů a na ty druhé bez výstrahy střílela – a brzy na to byla dokonce vytvořena „pomocná policie“, z příslušníků SA.

Jak už jsem řekl, tak zněly zprávy v novinách. Na vlastní oči a uši člověk neslyšel a neviděl o moc víc, než na co byl za poslední léta beztak zvyklý. Hnědé uniformy v ulicích, pochody, hajlování – a jinak business as usual. Komorní soud, nejvyšší soud Pruska, kde jsem tehdy pracoval, se ve svém fungování nijak nezměnil, ačkoli pruský ministr vnitra současně vydával šílené výnosy. Kde byla ta pravá realita?

Přiznávám, že jsem měl tendenci vnímat nerušené fungování justice, ale i veškerý nerušený chod života jako triumf nad nacisty. Ať křičí, ať hluboce gestikulují sebevíc, je přece zřejmé, že můžou zčeřit nanejvýš politickou hladinu – hluboké moře skutečného života tady dole jimi zůstává nedotčeno.

Ať to bylo jakkoli, já se ještě k tomuto normálnímu nepolitickému životu upínal. Neexistovalo místo, z něhož bych mohl proti nacistům bojovat. Tak jsem alespoň nechtěl, aby mi jakkoli překáželi.

Pak hořel Říšský sněm. Jen málo událostí soudobých dějin jsem tak dokonale „propásl“, jako požár Říšského sněmu. Když hořel, byl jsem na návštěvě u přítele na předměstí a mluvili jsme o politice. Až druhý den ráno jsem si o požáru přečetl v novinách. Teprve v poledne jsem se dočetl o zatýkání. Přibližně ve stejnou dobu se vylepovalo Hindenburgovo nařízení, které zrušilo svobodu slova, telefonní a poštovní tajemství a dalo policii neomezené právo k domovním prohlídkám, konfiskacím a zatýkání. Odpoledne se na ulicích objevili muži se žebříky, bodří řemeslníci, a začali na všech sloupech a plotech pečlivě přelepovat volební plakáty bílým papírem: levicovým stranám byla zakázána jakákoliv další volební agitace. Noviny, pokud ještě vycházely, referovaly o tom všem takřka bez výjimky rozechvěle jásavým tónem prodchnutým vlastenectvím. Byli jsme zachráněni! Heil! Německo je svobodné!

Tolik noviny. Na ulicích to vypadalo stejně jako kdykoliv jindy. Kina hrála, soudy vynášely rozsudky. A lidé doma, trochu zmatení, trochu zastrašení, se snažili zorientovat v situaci. Vtak krátké době to bylo těžké, moc těžké.

Takže komunisti zapálili Říšský sněm. Podívejme. Bylo to docela možné, dokonce velmi pravděpodobné. Divné bylo, proč zrovna Říšský sněm – prázdnou budovu, jejíž požár nemohl nikomu prospět. No, možná to měl být opravdu „signál“ pro propukající revoluci, kterou vláda svým „rozhodným zásahem“ překazila. Bylo to v novinách a znělo to věrohodně...

Ano, snad nejzajímavější na požáru Říšského sněmu bylo, že obvinění komunistů v podstatě všichni věřili. Ale je těžké zazlívát Němcům, že tehdy, v únoru 1933, takřka všichni uvěřili, že komunisti jsou žháři. To, co jim lze mít za zlé, a v tom se poprvé za nacistické éry projevila jejich hrozná kolektivní charakterová slabost, je fakt, že tím pro ně celá věc skončila. Každý jednotlivec, každý Němec byl okraden o tu špetku ústavně garantované svobody a občanské

důstojnosti proto, že v Říšském sněmu trochu hořelo – a oni to přijali s beránčí odevzdaností, jako by to tak muselo být.

Březen 1933 přinesl čtyři věci, které nakonec znamenaly neotřesitelnou nacistickou nadvládu: teror; oslavy a projevy; zradu; a nakonec kolektivní kolaps, simultánní nervové zhroucení milionů jednotlivců.

Evropské dějiny znají dva druhy teroru. Jedním je bezuzdná krvelačnost revoluční masy puštěné ze řetězu a opilé vítězstvím, druhým je chladnokrevná, promyšlená krutost státního aparátu, sloužící k zastrašení a demonstraci moci. Nacisti zatím jako jediní oba druhy teroru zkombinovali. Teror v roce 1933 prováděla opravdová luza lačnicí po krvi, totiž SA (SS ještě tehdy nehrála takovou roli jako později), zároveň však SA vystupovala jako „pomocná policie“, jednala bez náznaku rozčilení, spontaneity, a především nebyla sama nijak ohrožena, naopak jednala s pocitem dokonalého bezpečí, podle rozkazu a naprosto disciplinovaně. Zvnějšku se to jevílo jako revoluční teror. Divoká neholená chátra vnikala v noci do bytů a odvlékala bezbranné lidi kamsi do mučireň. Avšak ve skutečnosti to byl represivní teror: chladný, vykalkulovaný, státem přikázaný a řízený, plně krytý policií a armádou. To, co se dělo, bylo prostě děsivé převrácení normálních pojmů: lupiči a vrazi vystupují v roli policie, jsou vybaveni plnou mocí státu; s jejich oběťmi se jedná jako se zločinci, jako s psanci předem odsouzenými k smrti.

Jeden případ nabyl takových rozměrů, že pronikl na veřejnost. Sociálnědemokratický odborový funkcionář z Cöpenicku se postavil se svými syny na odpor hlídce SA, která v noci vtrhla do jeho domu, aby ho „zatkla“, a zjevně v sebeobraně dva příslušníky SA zastřelil. Ještě téže noci přemohla toho muže i jeho syny jiná, silnější skupina SA a oběsila je v kůlně u domu. Druhý den na rozkaz a disciplinovaně dorazily hlídky SA do bytů všech obyvatel Cöpenicku, o nichž bylo známo, že jsou oficiální demokrati, a na místě je ubily.

Pár týdnů poté, co zvěrstva začala, tu byl zákon, který hrozil přísným trestem každému, kdo by byl mezi čtyřmi stěnami tvrdil, že se páchají. Nacisti pochopitelně neměli v úmyslu zvěrstva opravdu utajit. To by pak nedosáhli svého účelu – budit všeobecnou hrůzu a strach, aby se lidé podrobili. Otevřené přiznání toho, co se odehrávalo ve sklepeních a koncentračních táborech SA – na řečnické tribuně nebo v novinách -, by možná i v Německu vyvolalo zoufalý odpor. Šeptandou šířené děsivé historky – „Bud'te opatrný, sousede! Víte, co se stalo panu X?“ zlomily každému páteř mnohem snáz.

Tím spíš, když lidi byli zároveň pohlčeni nekonečnou řadou slavností, oslav a nacionálních manifestací. Začalo to už obrovskou oslavou vítězství před volbami. Masové pochody, ohňostroje, bubnování, kapely po celém Německu, Hitlerův projev zaznívající z tisíců amplionů, slavnostní přísahy a sliby – i když ještě vůbec nebylo jasné, jestli nacisti ve volbách neutrpí porážku. A k tomu skutečně došlo. Ve volbách, v posledních, které se v Německu konaly, dostali nacisti jen 44 procent hlasů (předtím měli 37 procent) – většina je stále ještě nevolila. Ale to nebyla pro nacisty překážka. Porážka se prostě slavila jako vítězství, teror zesílil, slavnosti se zesateronásobily. Denně se konaly průvody, masové manifestace, akty vděku za národní osvobození, pochodová hudba od rána do večera, shromáždění k uctění hrdinů, zasvěcování vlajek, vyzvánění zvonů, vojenské přehlídky, děti mávající praporky, pochodňové průvody...

Neuvěřitelná prázdnota těchto nikdy nekončících představení postrádajících jakýkoliv smysl opět nebyla ani trochu dílem náhody. Obyvatelstvo si totiž mělo zvyknout jásat a slavit, aniž

by vědělo proč. A lidé tomu začali přicházet na chuť. V březnu roku 1933 bylo nádherné počasí. Copak nebylo krásné a slavnostní splynout v jarním slunci s radostným davem na náměstích vyzdobených vlajkami a naslouchat vznešeným větám o vlasti, svobodě, pozvednutí a svaté přísaze? (Určitě lepší, než si s vyloučením veřejnosti nechat v kasárnách SA napumpovat hadicí vodu do střev.

Dovršit vítězství pomohl další faktor. Tím byla zbabělá zrada vůdců všech stran a organizací, na něž spoléhalo 56 procent Němců, kteří ještě 5. března volili proti nacistům. Zrada to byla totální, všeobecná a dopustily se jí všechny strany od levice po pravici. Toto strašlivé selhání předáků opozice je základním rysem „revoluce“ z března 1933. nacistům velmi usnadnilo vítězství. Ze zrady protivníků a pocitu bezmoci, slabosti a hnusu, který vzbuzovala, se zrodila třetí říše.

Rozhodující bylo, že vztek a zhnusení z vlastních zbaběle zradivších předáků převážil nad vztekem a nenávisť vůči skutečnému nepříteli. V průběhu března 1933 lidé najednou po statisících vstupovali do nacistické strany, proti níž se dosud vymezovali. I dělníci ze sociálnědemokratických nebo komunistických organizací přecházeli po statisících do nacistických „závodních buněk“ nebo do SA. Vedly je k tomu různé důvody, nejčastěji celý propletenec důvodů. Nejprostším důvodem, a zároveň u všech tím nejniternějším, byl strach. Raději být bit, než být bit. Pak poněkud mlhavé omámení, opojení jednotou, magnetismus masy. Dalším důvodem bylo pro mnohé zhnusení a touha pomstít se těm, kteří je nechali na holičkách. A pak to zvláštní německé myšlení, úvaha asi tohoto druhu: „ Nic, co předpovídali odpůrci nacistů, se nesplnilo. Tvrdili, že nacisti nevyhrají. A přece vyhráli. Takže jejich odpůrci neměli pravdu. Tudiž mají pravdu nacisti.“ U některých (zvláště u intelektuálů) hrálo roli přesvědčení, že pokud teď vstoupí do nacistické strany, mohou ještě její tvář změnit a nasměrovat jinam. Samozřejmě fungovala i obyčejná davová psychóza a konjunkturalismus. U primitivnějších a stádně uvažujících lidí byl průběh stejný jako v mytických dobách, kdy se poražený kmen zřekl svého božstva, protože se neosvědčilo, a za ochránce si zvolil boha vítězného nepřátelského kmene. Svátý Marx, v něhož tak dlouho věřili, nepomohl. Svátý Hitler je očividně silnější. Zničme tedy obrazy svatého Marxe na oltářích a zasvěťme je Hitlerovi. Místo „za všechno může kapitalismus“ se naučme odříkávat „za všechno můžou Židé“. Možná nás to spasí.

Jediné, co zbývá vysvětlit, je totální nepřítomnost toho, čemu se u národa i jednotlivce říká „charakter“: pevné, zvnějšku neotřesitelné jádro, ušlechtilá tvrdost, nejvnitřnější rezerva hrdosti, přesvědčení, sebedůvěry a důstojnosti, kterou lze v hodině zkoušky mobilizovat. To Němci nemají. Jako národ jsou nespolehliví, poddajní, bez pevného jádra. Březen 1933 to prokázal. V okamžiku dějinné výzvy, kdy slušné národy jako mávnutím kouzelného proutku spontánně povstanou, Němci jako mávnutím proutku strnou, zmalátní, povolí a kapitulují – stručně řečeno nervově se zhroutí.

Výsledkem nervového zhroucení milionu jednotlivců byl sjednocený, ke všemu ochotný národ, který je dnes noční můrou celého světa.

Koncem března se nacisti cítili dost silní na to, aby odstartovali první dějství své skutečné revoluce, té revoluce, která nebyla namířena proti ústavě našeho státu, nýbrž proti základům lidského soužití na Zemi, a která má, nebude-li nadále nikoho znepokojoval, své vrcholné okamžiky před sebou. Jejím prvním nesmělým výstupem byl bojkot Židů vyhlášený na 1. dubna 1933.

Počátkem týdne noviny přinesly obzvláště ironický titul: „Oznámení masové akce“. Pod tím stálo, že od soboty 1. dubna se mají veškeré židovské obchody bojkotovat. Před obchody zaujmou postavení hlídky SA, aby zabránily zákazníkům ve vstupu. Rovněž měli být bojkotováni všichni židovští lékaři a advokáti. Hlídky SA budou v jejich ordinacích a kancelářích kontrolovat, zda je bojkot dodržován.

Bojkot Židů měl být odplatou za hrůzostrašné, zcela nepravdivé historky, které němečtí Židé velice vynalézavě šíří o novém Německu do ciziny. Proto bojkot. Další doplňující opatření byla oznámena v následujících dnech. Všechny „árijské“ obchody měly propustit židovské zaměstnance. V židovských obchodech se měla nadále vyplácet „árijským“ zaměstnancům mzda, i když byly kvůli bojkotu zavřeny. A tak dále.

Zároveň začalo proti Židům velké „osvětové tažení“. V letácích, na plakátech a na masových shromážděních se Němcům vysvětlovalo, že podlehlí omylu, jestliže dosud pokládali Židy za lidi. Židi jsou naopak „podlidé“, něco jako zvířata, zároveň však jsou obdařeni d'ábelskými vlastnostmi. Jaké důsledky je z toho třeba vyvodit, to se zpočátku neříkalo. Pořád se však, jako by to byla výzva na zteč, vykřikovalo heslo: „Chcípni, Žide!“ Tohle všechno vzbudilo reakci, jakou by od Němců v posledních čtyřech týdnech snad nikdo nečekal: všude zavládlo zděšení. Země se šířilo nesouhlasné reptání, potlačované, ale slyšitelné. Nacisté vycítili, že udělali příliš velký krok, a po 1. dubnu část nařízení zase zrušili. Jak dalece se svých skutečných úmyslů vzdali, teď už víme.

Zvláštní a skličující však bylo, že po počátečním zděšení rozpoutalo toto první velkorysé oznámení vražedného smýšlení po celém Německu záplavu rozhovorů a diskusí – ne o antisemitismu, nýbrž o „židovské otázce“. Každý se najednou cítil nucen a oprávněn utvořit si mínění o Židech a dávat ho k lepšímu. Židovská otázka se s oblibou řešila v procentech. Zkoumalo se, zda procentuální podíl Židů mezi členy komunistické strany není příliš vysoký, zatímco podíl na celkovém počtu padlých ve světové válce příliš nízký.

Nejzajímavější na pozvolna odtajňovaném záměru nacistů vycvičit Němce tak, aby pronásledovali Židy na celém světě a pokud možno je vyhladili, není zdůvodnění, které sami uváděli, nýbrž záměr samotný. Ten je totiž skutečně ve světových dějinách něčím novým: je to pokus zrušit prapůvodní solidaritu – která je vlastní všem tvorům – v lidském rodu a zaměřit instinkt šelmy v člověku, který se jinak obrací jen proti zvířatům, na objekty uvnitř vlastního druhu, „poštvat“ celý národ jako smečku psů na lidi.

Jakmile je základní, odvěká schopnost vraždit zaměřena proti lidem, a dokonce se stane povinností, je maličkost zaměnit jednotlivé objekty. Už dnes se dost zřetelně ukazuje, že „Židy“ lze zaměnit za „Čechy“, „Poláky“ nebo kohokoliv jiného.

Je typické alespoň pro první léta nacismu, že prakticky celá fasáda normálního života zůstala zachována: plná kina, divadla, kavárny, tančící páry v zahradních restauracích, rodiny poklidně se procházející po ulicích, šťastní mladí lidé na plážích u vody. Nacisti toho také propagandisticky náležitě využívali. „Přijďte a podívejte se na naši poklidnou, normální, klidnou, radostnou zemi. Přijďte a podívejte se, jak se u nás dobře daří dokonce i Židům.“ Utajené příznaky šílenství, strach a stres ze života „ze dne na den“ pochopitelně nebylo vidět – stejně tak se nedá poznat z fotografie nádherného, vítězně se usmívajícího muže, který dodnes dělá na plakátech ve stanicích podzemní dráhy v Berlíně reklamu značce žilettek, pod níž je nápis „dobře oholen – dobře naladěný“, že mu už před čtyřmi lety za vlastizrady nebo za to, čemu se tak dnes říká, „oholili“ na dvoře vězení v Plötzensee z krku celou hlavu.

V historii vzniku třetí říše je jedna nevyřešená záhada, která je podle mého zajímavější než otázka, kdo zapálil Říšský sněm. Ta otázka zní: kam se vlastně Němci poděli? Ještě 5. března 1933 většina z nich Hitlera nevolila. Co se s touto většinou Němců stalo? Zemřeli? Zmizeli z povrchu zemského? Jak je možné, že tato většina nijak viditelně nereagovala?

Za tím nepochopitelným děním skutečně vězí zvláštní duševní pochody. Nelze je vysledovat jinde než tam, kde se odehrávají – v soukromém životě, cítění a myšlení jednotlivých Němců. Odehrávají se v soukromí tím spíš, že dobytvačný a nenasytný stát poté, co vyklidil politické kolbiště, proniká do někdejší soukromé sféry a pokouší se odtamtud vyštvat a podrobit si svého protivníka – nepoddajného jedince. Jen v soukromí se dnes v Německu odehrává boj, který člověk dalekohledem marně hledá na politickém kolbišti. Co kdo jí a pije, koho miluje, co dělá ve volném čase, ským se baví, zda se usmívá, nebo se tváří zasmušile, co čte a jaké obrazy si věší na stěnu – to je dnes v Německu způsob politického boje.

Svět, ve kterém jsem žil, se rozkládal a mizel, denně byl víc a víc neviditelný, samozřejmě a ve vsí tichosti. Téměř každý den člověk zjistil, že z něj zase kus ubyl, propadl se. Jako když se vám půda nezadržitelně drolí pod nohama – nebo ještě lépe: jako by odněkud rovnoměrně a bez přestání odčerpávali vzduch potřebný kdýchání.

Zmizela spousta nevinných lidí, kteří nějak patřili ke každodennímu životu. Například hlasatel, jehož hlas jsme denně slýchali z rádia a zvykli si ho brát jako dobrého známého, zmizel v koncentračním táboře a běda tomu, kdo by zmínil jeho jméno. Herci a herečky, které jsme po léta vídali, tu ze dne na den nebyli.

Symbolické pálení knih v květnu pro mě bylo jen zprávou z novin, ale reálně a děsivě jsem vnímal to, že tyto knihy zmizely z knihkupectví a z knihoven. Současnou německou literaturu, ať dobrou nebo špatnou, úplně vygumovali. Z kiosků zmizela řada novin a časopisů, ale mnohem děsivější bylo, co se stalo s těmi, které zbyly. Už ani nebyly k poznání. Noviny jsou tak trochu živá bytost, člověk ví, jak budou na určité věci reagovat, co řeknou a jak to řeknou. Tvrdí-li najednou opak toho, co tvrdily včera, popírají-li se úplně a navíc ukazují znetvořenou tvář, člověk se nemůže zbavit pocitu, že je v blázinci. Právě to se stalo. Náročnější listy s dlouhou demokratickou tradicí se přes noc proměnily v nacistické noviny; svým obvyklým uvážlivým a kultivovaným jazykem říkaly totéž, co vyřvávaly a každým řádkem oslavovaly nacistické plátky.

Situace v létě roku 1933 byla pro ty Němce, kteří nebyli nacisty, jednou z nejtěžších, v jaké se lidé mohou ocitnout: byl to stav naprostého a beznadějného životního krachu, kombinovaný s důsledky šoku z obrovského překvapení. Nacisti nás měli v hrsti, byli jsme jim vydáni na milost a nemilost. Zároveň nás denně vyzývali – ne abychom se vzdali, nýbrž abychom přeběhli. Malinkatá smlouvička s ďáblem – a už jste nepatřili k zajatcům a pronásledovaným, nýbrž k vítězům a pronásledovatelům.

Bylo to nejprostší a nejsprostší možné pokušení. Mnozí mu podlehli. Často se později ukázalo, že špatně odhadli cenu, jakou musí zaplatit, a že to, aby se stali opravdovými nacisty, nemají žaludek. Dnes jsou v celém Německu desítky tisíc takových nacistů se špatným svědomím, vyjí s vlky a musí unést permanentní zátěž svého svědomí. Pijí a berou prášky na spaní, neodvažují se přemýšlet, už ani nevědí, zda se mají konce nacistické éry – svého vlastního konce – bát, nebo v něj doufat. Zatím jsou noční můrou světa a skutečně nelze vůbec odhadnout, čeho všeho jsou tihle lidé ve svém morálním a nervovém pomatení ještě schopni, než se zhroutí. Jejich historie musí být teprve napsána. Je nepřijemné, když vzduch v zemi ztratí vůni a

rozmanitost a jedovatě zhoustne. Veřejné ovzduší lze samozřejmě do jisté míry vyloučit, lze utěsnit okna a stáhnout se do chráněného soukromí svých čtyř stěn. Lze se uzavřít do sebe, dát si do pokoje květiny a na ulici si zacpávat uši i nos. Pokušení tohle udělat – a mnozí to od té doby dělají – bylo veliké i pro mne.

Člověk se nechce dát duševně zkorumpovat nenávistí a utrpením, chce být i nadále dobrý, laskavý, přátelský a „milý“. Jak se ale vyhnout nenávisti a utrpení, když se na vás denně valí vše, co nenávist a utrpení vyvolává? Vyhnout se tomu lze jen tak, že to ignorujete, odvracíte hlavu, zacpáváte si uši, stáhnete se do sebe. A to vede k zatvzelenosti a nakonec k formě šílenství: k odtržení od reality.

Já nemám talent k nenávisti, mým přirozeným gestem odmítnutí je otočit se zády, ne zaútočit. Jako největší osobní urážku jsem nepocítoval jejich neodbytné výzvy, abych se k nim dal – na to byla škoda plýtvat myšlenkami či pocity -, ale fakt, že mě denně svou všudypřítomností nutili pocítovat nenávist a hnus, když právě nenávist a hnus mi vůbec „nesedí“. Copak nebyl možný postoj, který člověka nenuťil vůbec k ničemu – ani k nenávisti a zhnusení? Neexistovala možnost suverénního, nevzrušeného pohrdání typu „dívej se a jdi dál“? Jenže všechno ignorovat a stáhnout se do věže ze slonoviny, to nešlo. A já děkuju bohu za to, že tento pokus v mém případě rychle skončil zásadním nezdarem. Nepodařilo se mi uzavřít se v malém prostoru chráněného soukromí. Vtrhly do něj ze všech stran prudké vichry a všechno rozmetaly. Například z toho, co bych mohl nazývat „okruhem přátel“, nezbylo na podzim 1933 vůbec nic.

Ne, útěk do soukromí k ničemu nevedl. Ať se člověk stáhl kamkoliv – všude se setkal právě s tím, před čím chtěl utéct. Pochopil jsem, že nacistická revoluce zrušila dřívější oddělení politiky od soukromého života a že je nemožné brát nacistickou revoluci jako pouhou „politickou událost“. Probíhala nejen v politické sféře, ale stejně tak v soukromém životě. Působila jako jedovatý plyn, který proniká všemi zdmi. Chtěl-li člověk tomuto jedovatému plynu uniknout, mohl udělat jen jedno – fyzicky se vzdálit, emigrovat, rozloučit se se zemí, k níž patřil rodem, jazykem, výchovou, a všechny vazby k vlasti zpřetrhat.

Stručně řečeno jsem byl součástí národa, stejně jako je člověk součástí rodiny. Byl jsem vždy kritičtější než jiní, se všemi členy rodiny jsem nebyl vždy v nejprátelejších vztazích a zcela jistě jsem nebyl ochoten postavit na ní celý svůj život a volat „rodina nade vše“; přesto jsem k ní ale patřil a nikdy jsem svou příslušnost k ní vážně nepopíral. Vzdát se této příslušnosti, otočit se k ní zády, naučit se vnímat vlast jako nepřátelskou zemi nebyla v žádném případě maličkost.

Německo „miluju“ stejně málo jako „miluju“ sám sebe. Pokud miluju nějakou zemi, tak je to Francie, ale mohl bych milovat i kteroukoliv jinou zemi spíše než svou vlastní - i bez nacistů. Vlastní země má však zcela jinou roli než roli země milované, a tahle role je nezastupitelná. Je to - vlastní země. Když ji člověk ztratí, jako by ztratil i oprávnění milovat nějakou jinou. Ztratí veškeré předpoklady k nádherné hře národní pohostinnosti - vyměnit si načas bydliště, vzájemně se zvat, učit se jeden od druhého, blýskat se jeden před druhým tím dobrým. Člověk je najednou prostě sans-patrie, člověk bez stínu, bez zázemí, v nejlepším případě je někde trpěn - anebo, dá-li dobrovolně či nedobrovolně přednost vnitřní emigraci před fyzickou, ztratí vlast úplně, je vyhnanecem ve vlastní zemi.

Podstoupit dobrovolně tuto operaci vnitřního odloučení se od vlastní země je činem starozákonně radikálním: „Když ti vadí oko tvé - vyrvi je!“ Mnozí, kteří byli operaci tak

blízko jako já, ji nakonec nepodstoupili, a od té doby jsou duševně a duchovně nemohoucí, zděšeni zločiny, které se páchají jejich jménem, neschopni se od zodpovědnosti za ně otevřeně distancovat, chyceni v síti zdánlivě neřešitelných konfliktů: Což není třeba své zemi přinášet oběti - obětovat i úsudek, morálku, lidskou důstojnost a svědomí? Nedokazuje snad to, co oni nazývají „nevídaným vzestupem Německa“, že se oběti vyplatí a stojí za to? Nevidí, že jak národu, tak jednotlivci neprospěje, když získá celý svět, ale přitom utrpí újmu na duši; a rovněž nevidí, že svému patriotismu (či tomu, co za něj považují) neobětují jen sebe, nýbrž i svou zemi.

Protože Německo - a to byl pro mě důvod, proč bylo rozloučení nakonec takřka nevyhnutelné - už nebylo Německem. Zničili ho sami němečtí nacionalisti. Časem bylo naprosto zřejmé, že otázka, zda se člověk musí odloučit od vlastní země, aby zachoval věrnost sám sobě, představuje pouze svrchní slupku konfliktu. Skutečným konfliktem, ukrytým pod nesčetnými obehnanými frázemi a banálními řeči, byl konflikt mezi nacionalismem a věrností k vlastní zemi.

Německo, které bylo pro mne a pro ty, co smýšleli stejně, „naší zemí“, nebylo jen jakýmsi místem na mapě Evropy. Byl to útvar s určitými charakteristickými rysy: patřila k němu humanita, otevřenost ve všech směrech, hloubavá důkladnost myšlení, věčná nespokojenost se světem a sebou samým, odvaha hledat stále znovu a nalezené zavrhnout, sebekritika, láska k pravdě, objektivita, náročnost, bezvýhradnost, mnohotvárnost, určitá těžkopádnost, ale také chuť k co nejvolnější improvizaci, pomalost a vážnost, ale zároveň hravá košatost tvorby, vyvíjení stále nových forem opět odvolávaných jako neplatné pokusy. Respekt ke všemu svébytnému a jedinečnému, dobrota, velkorysost, sentimentalita, muzikálnost a především velická volnost - cosi vznášejícího se, neomezeného, nekonečného, nikdy definitivního, nikdy rezignujícího. Potají jsme byli hrdí na to, že naše země je zemí duchovně neomezených možností. Ale především byla zemí, s níž jsme byli spojeni, v níž jsme se cítili doma.

Toto Německo nakonec zničili a zadupali do země němečtí nacionalisti, a konečně je jasné, kdo je jeho smrtelným nepřitelem: německý nacionalismus a „německá říše“. Kdo chce zůstat Německu věrný a nadále k němu patřit, musí najít odvahu k tomuto poznání - včetně důsledků, které z toho vyplývají.

Nacionalismus jako národní sebevzhlížení a sebezbožnění je bezesporu všude nebezpečná duševní choroba, která dokáže národní rysy znetvořit a zohyzdit, stejně jako ješitnost a egoismus znetvořují a zohyzďují povahové rysy jednotlivce. Nikde však není tato choroba tak zhoubná a rozkladná jako právě v Německu, a to proto, že bytostným rysem „Německa“ je právě šíře obzorů, otevřenost, všestrannost a v jistém smyslu obětavost. U jiných národů je nacionalismus, jsou-li jím napadeny, jen nevýznamným jevem, ostatní kvality zůstávají zachovány. V Německu však, což se děje právě teď, nacionalismus zabíjí základní hodnoty národní povahy. Tím se vysvětluje, proč se Němci - ve zdravém stavu bezesporu jemný, citlivý a velmi humánní národ - v okamžiku, kdy propadnou nemoci nacionalismu, stanou naprosto nelidskými a jednají s tak bestiální ohavností, již není žádný jiný národ schopen. Němci, právě jen Němci, ztrácejí v důsledku nacionalismu všechno, svou lidskou podstatu, svou existenci, sami sebe. Tato nemoc, která u jiných národů negativně ovlivní jen vnější postoj, Němcům požírá duši. Nacionalistický Francouz může za určitých okolností zůstat pořád ještě typickým (a jinak velmi milým) Francouzem. Němec, který propadne nacionalismu, už není Němcem, není už skoro ani člověkem. A vytváří německou, možná dokonce velkoněmeckou nebo staroněmeckou říši - a ničí Německo.

Nelze si to ovšem představovat tak, jako by Německo a jeho kultura roku 1932 vzkvétaly a nacisti z něj jedním rázem udělali hromádku trosek. Historie autodestrukce Německa chorobným nacionalismem má hluboké kořeny a stálo by za to ji napsat. Paradoxní je, že každé dějství této sebedestrukce bylo spojeno s nějakou vítěznou válkou, vnějším triumfem. Před sto padesáti lety zažilo „Německo“ obrovský vzestup; „osvobozené války“ v letech 1813-1815 přinesly první velký propad, války v letech 1864-1870 druhý. Nietzsche jako první prorocky rozpoznal, že tehdy německá kultura prohrála válku s německou „říší“. Právě tehdy Německo nadlouho ztratilo šanci nalézt svou politickou formu - vězelo už v prusko-německé Bismarckově říši jako ve svěrací kazajce. Od té doby už nemělo ani politické zastoupení (leđa v katolických oblastech). Nacionalistická pravice ho nenáviděla, marxistická levice ignorovala. Ale přesto pořád žilo, tiše a urputně - až do roku 1933. Ještě existovalo v tisících domů, rodin, v soukromých kroužcích, v některých redakcích, divadlech, koncertních sáních, nakladatelstvích, v různých sférách veřejného života od kostelů po kabarety. Teprve nacisti jako radikální a schopní organizátoři, těmi tedy jsou, ho všude vyčenichali a vykourili. Prvním zabraným územím nebylo Rakousko a Československo, nýbrž Německo. Obsadili ho a rozduplici pod heslem „Německo“, což je jen jeden z jejich notoricky známých triků - a přirozeně i součást samotného díla zkázy.

Němci, který se cítil svázán s tímto Německem - a ne s útvarem, který se zrovna rozpínal na konkrétním zeměpisném prostoru - nezbylo zase nic jiného než se rozloučit, jakkoli se loučení, za které se platí ztrátou země, zdálo děsivé. Právě šíře obzoru a všestranná otevřenost, která je vlastní původní německé mentalitě, mu snad tuto ztrátu usnadňovala víc než jiným. Sebevzdálenější cizina, jak člověk stále neodbytněji pociťoval, bude spíš domovem než „Říše“ Adolfa Hitlera. A třeba bude dokonce možné - uvažoval v koutku duše s tichou nadějí - někde stvořit kousek Německa."

(Sebastian Haffner – Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933. Přeložila Jana Zoubková. Praha: Prostor 2002. ISBN: 80-7260-067-2. Biografické údaje převzaty z portálu Moderní dějiny.)